

Árpád-kori szövegemlékeink képzőinek rendszerű elemzése

Borbás Gabriella Dóra

Elemzésem a magyar nyelv legkorábról adatolható szövegemlékeinek teljes képzőállományával foglalkozik. E négy szövegemlékünk az Árpád-kor végéről származó Halotti beszéd és könyörgés, Königsbergi töredék, Ómagyar Mária-siralom és Gyulafehérvári sorok. Ezen előadás részlet készülő doktori disszertációból.

A dolgozat célja volt összegyűjteni a legkorábbi ránk maradt szövegemlékekben található primer és szekunder képzőket, kiemelt hangsúlyt helyezve az ősmagyar korra rekonstruált alapnyelvi eredetű primer képzők előfordulására. A vizsgálat aktualitását adta, hogy mind ez ideig nem készült a korai szövegemlékeink minden valószínűsíthető képzőjét tartalmazó összeállítás.

A szövegek képzőállományának feltérképezésén kívül a négy szövegemlék szinkrón metszetében a disszertáció megkísérel rávilágítani a képzők rendszerű összefüggéseire. Foglalkozik az egyes képzők szövegeken belüli megterheltségével, alakváltozataival, funkcióival, szinonímiajukkal, poliszémiajukkal, homonimitásukkal, állhomonimitásukkal (azaz azonos etimológiájukkal). A dolgozatban nagy hangsúly helyeződik annak a problémának a vizsgálatára, hogy milyen mértékben beszélhetünk a primer képzők esetében elkülönült deverbális, illetve denominális képzésről. A vizsgálat során feladatként jelentkezett a szövegek keletkezési korára (XII–XIII. sz.) feltehető képzőállomány leírásának elkészítése.

A disszertáció célkitűzése lényegesnek tekinthető, mivel a szövegek korát és az azt megelőző időszakot tekintve a szórványemlékeken és az alapnyelvi rekonstrukciókon kívül semmilyen egyéb forrás nem áll rendelkezésünkre a XII–XIII. századi és az azt megelőző magyar képzőrendszer feltérképezésére. (Közvetett forrásnak kell számolnunk természetesen a későbbi korok minden magyar és más finnugor nyelvi adatát is.)

A dolgozat legfőbb célkitűzése tehát, hogy a ma érvényesnek tartott szakirodalom által az ő- és a korai ómagyar korra kikövetkeztetett primer képzőrendszert összevesse a HB. és K., a KT, az ÓMS. és a GyS. szövegéből kielemezhető képzőállománnyal, valamint hogy elméleti következtetések legyenek levonhatók: különösen a képzők szemantikája és az alapszavak szófajisága tekintetében.

A vizsgált anyag – a korpusz kijelölése

Azért választottam legrégebbi szövegemlékeinket kutatásom tárgyául, mert elsősorban primer, alapnyelvi eredetű képzőink érdekeltek. A szövegek minden képzett szavának minden képzőjével foglalkoztam, de elsődleges célomnak a primer képzők vizsgálatát tartottam: arra kerestem a választ, hogy milyen megállapítások tehetők e szövegek alapján egyelemű képzőinkről, valamint hogy ezek milyen oppozíciókat, rendszerbeli összefüggéseket mutatnak. Éppen a képzőrendszerbeli kérdések miatt volt elengedhetetlen a szövegekben fellelhető összes képzővel foglalkoznom. Azért vizsgáltam az összefüggő szövegemlékeket, és nem

a szórványemlékeket, mert képzőrendszeri vizsgálatokhoz minden szófajra szükség volt ahhoz, hogy az adott kor lexikonában jelen levő lehető legtöbb képzőt feltérképezzem.

A Königsbergi töredék szalagjait azért hagytam ki a vizsgálatból, mert gyakorlatilag nem tekinthető összefüggő szövegemléknek. Mint könyvkötésre felhasznált csíkok maradtak ránk, ennek következtében erősen töredékes, bizonytalanul – illetve egyáltalán nem – olvasható; ráadásul Benkő Loránd szerint magyar nyelvész magát a kéziratot feltehetően sohasem transliterálta (ÁrpSzöv. 40, 289), a kézitról készült fényképek pedig igen gyenge minőségűek. Ezenkívül kb. 25 esetben bizonytalan a képzőgyanús szövegek, s kb. ennyiszor a tövek olvasata, továbbá sok az egyáltalán nem kiegészíthető szótöredék is – ezáltal több tucat képzőgyanús szóban jelentkező olvasati bizonytalanságok, elégtelenségek.

A Gyulafehérvári sorokat szövegnek tekintem, annak ellenére, hogy Berrár és Károly szerint glosszázó jellege vitathatatlan (Gl. 11). Elemzésem célja szempontjából azonban elhanyagolható, hogy nem alkotnak teljes mondatokat a GyS. distinkciói, mivel vizsgálódásaim nem szintaktikai vagy szövegtani jellegűek. Az is tény, hogy a GyS.-ban egyetlen ige sem található, igeképzők viszont igen.

A szövegek és a szövegek képzőinek irodalma

A vizsgált négy nyelvmélek közül csak kettő rendelkezik átfogó monografikus feldolgozottsággal. 1953-ban jelent meg B. Lőrinczy Éváé: A Königsbergi töredék és szalagjai mint nyelvi emlék, illetve Bárczi Géza hetvenes években tartott egyetemi előadásainak jegyzetei alapján 1982-ben állította össze E. Abaffy Erzsébet és N. Abaffy Csilla A Halotti beszéd nyelvtörténeti elemzése című munkát. Benkő Lorándnak Az Árpád-kor magyar nyelvű szövegemlékei című 1980-as monográfiája mind a négy nyelvméleket tárgyalja, s benne a szerző igen alaposan elemzi (többek között) a szövegemlékek jeleit, ragjait és különböző tótípusait, a képzők részletes elemzését azonban nem tekintette feladatának. Csupán néhány oldalas a képzőkről szóló alfejezet, mely elsősorban a szekunder képzőket vizsgálja. (Természetesen a Benkő-monográfia egyéb fejezeteiben szintén találunk képzőkre is vonatkozó okfejtéseket.) A Bárczi-monográfia sajnálatos módon csonka maradt, s az elemzésből már hiányzik a HB. utolsó mondatának és a Könyörgés szövegének az elemzése. Hiányzik továbbá az emlék nyelvi szintenkénti elemzése (ahogy a TihÁl.-ban szerepelt), így a szöveg képzőiről az egyes szavak tárgyalásánál tudhatjuk meg Bárczi véleményét, valószínűnek tarthatjuk azonban, hogy – amennyiben lehetősége lett volna rá – elkészítette volna a HB. és K. összes derivátumának gyűjteményét és közös elemzését. A B. Lőrinczy-féle KT.-feldolgozás már több mint ötven éves, s a megjelenése óta eltelt időszakban sok új etimológiai és képzővizsgálati eredmény is született, így a KT. derivátumait is érdemes ismét elemezni.

Elsőként és elédlig kizárólag Benkő kutató monográfiájában egységes nyelvtörténeti szemlélettel ezt a négy nyelvméleket, s arra az eredményre jutott, hogy e szövegek mind kronológiailag, mind archaikus nyelvállapotukra nézve elég élesen elhatárolódnak későbbi emlékeinktől (ÁrpSzöv. 10, 14–5, 19). Benkő szerint e négy szöveg keletkezési korát illetően közelebb áll egymáshoz, mint a másolataikat tartalmazó anyakódexek: a legkorábbi HB. és K., illetve a legkésőbb keletkezett GyS. között maximum száz év telt el, éppen ezért ezen emlékek nyelvvisége szinkroniaként kezelhető. A B. Lőrinczy Éva (valamint Jakubovich és Pais) által a XIV. század közepére keltezett KT.-et Benkő 1200 körülre datálja a szöveg helyesírása

és nyelvi állapota alapján, Kniezsával és Mészölyvel egyetértve. Kniezsa archaikusnak tartja a KT. helyesírását, Mészöly pedig arra hívja fel a figyelmet, hogy a KT. nyelve milyen közel áll a HB. és K. nyelvi állapotához (Kniezsa 1952: 84–5; ÓmSzöv. 150). Benkő szerint tehát e négy szövegemlék az Árpád-kor utolsó harmadában keletkezett, tág időhatárokkal a XII. század utolsó negyedének kezdetétől a XIII. század közepéig, második harmadáig: HB. és K. (XII. sz. utolsó negyede/1195 k.), KT. (XII. sz. vége–XIII. sz. eleje/1350 k.), ÓMS. (XIII. sz. közepe/1300 k.), GyS. (XIII. sz. közepe/1310–20 k.) sorrendben (ÁrpSzöv. 26, 28).

A kutatás módszere

Nyelvtörténeti korok szinkrón módszerű vizsgálatának a lehetőségei igen korlátozottak. A vizsgálat eredményessége igen nagy mértékben függ a rendelkezésünkre álló anyag mennyiségétől. Az ősmagyar korból nem maradt ránk nyelvi adat, a korai ómagyar korszakból pedig csupán néhány szórványemlék, és a jelen elemzés korpuszát képező szövegemlékek. A kódexek korát megelőző időszakból túlságosan kevés szöveggel rendelkezünk ahhoz, hogy a képzők gyakoriságára, produktivitására, jelentéseire érvényes megállapításokat tehesünk.

Kiss Jenő (1970: 211) két képző (az *-at/-et* főnévképző és a mozzanatos *-m* igeképző) XIX. századbeli állapotát akarta megvizsgálni: produktitásuk foka, gyakoriságuk és stílusértékük szempontjából. Kiss konklúziója a következő volt: „a képzőminősítés mindegyik szempontja föltételezi a nyelvi rendszer (a nyelvi anyag) viszonylagos teljességét, mivel pedig forrásanyagunk e követelményt távolról sem elégíti ki, a vizsgált képzők minősítése nem végezhető el.” (Vö. még Benkő 1967: 56.)

Az adott korra vonatkozó nyelvi kompetenciával dönthető el, hogy egy képző produktív-e, és amennyiben igen, mely funkcióiban. Az is csak adott korra vonatkozó nyelvi kompetenciával dönthető el, hogy egy képzett szót esetlegesen már tőszóként érzékelnek a beszélők (tehát a szóvég képző volta elhalványult, a képző elavult), és az is, hogy egy adott tőnek, illetve képzőnek mik a pontos jelentései, mely más nyelvi jelekkel állnak szinonim, illetve antonim viszonyban (Laziczius 1942: 96). Egy képzőnek adott korpuszbeli nagyobb gyakorisága, megterheltsége a képző produktivitására vallhat, de a köztük levő összefüggés nem szükségszerű: a gyakoriság utalhat a produktivitásra, de nem bizonyítja azt (l. Szabó 1961: 52–3). Amennyiben nem állapítható meg egy képző produktív vagy improduktív volta, úgy természetesen az sem, hogy mely funkcióiban produktív. Korlátozott nyelvi anyag esetén a képzők gyakorisága sem terjeszthető ki az egykori nyelvállapotra.

A szövegek képzőinek kigyűjtése tehát nem fogja a szövegemlékek keletkezési idejének produktív képzőit feltárni, mert ezen feladat elvégzése nem lehetséges – a nyelvi kompetencia hiánya miatt. Ennek következtében nem tudhatjuk, mely képzők voltak produktívak. A dolgozatban vizsgált négy nyelvemlék igen távol esik a mai magyar szinkroniától, nem rendelkezünk igazi nyelvi kompetenciával egy 7-800 évvel ezelőtti nyelvállapotra vonatkozóan. „Nagyon kell vigyáznunk arra, hogy ne vetítsük vissza mai nyelvi kompetenciánkat régebbi korok nyelvi állapotára” (Forgács 1994: 19).

Elviekben tehát – keletkezési idejük és nyelvállapotuk alapján – lehetséges a négy korai szövegemlék vizsgálata szinkrón módszerrel, a nyelvi elemek közül azonban éppen a képzők esetében jelentkezik leginkább az a probléma, hogy egy korpuszban nemcsak az aktív képzők találhatók meg, hanem a lexémák a már passzívvá vált képzőket is őrzik.

A nyelvi anyag tulajdonságaitól függ, hogy milyen jelenségeket tudunk vizsgálni, és a nyelvi adatok mely jellemzőiről tudunk érvényes megállapításokat tenni. A teljes nyelvi rendszert feltételező szinkrón módszer használhatatlansága esetén – s mint azt fentebb láttuk, jelen vizsgálat is ide tartozik – egy-egy nyelvi elemről elsősorban a későbbi korok nyelvi adatainak diakrón vizsgálatával juthatunk információkhoz. Ezen módszer felhasználásával tud a történeti nyelvészet megállapításokat tenni a korai ómagyar korszak képzőinek produktivitásáról, gyakoriságáról, funkcióiról. A nyelvemlékek betűkkel leírt szövegeként maradtak ránk, már olvasatuk is rekonstrukció eredménye. Az egyes morfémák, lexémák pontos jelentése, funkciója, szinonímiájuk, poliszémájuk szintén későbbi nyelvállapotokkal való összehasonlítás révén ismeretes.

A lexémák etimonjainak tárgyalása, a dolgozat alapját képező elemzett korpusz elkészítése

Korántsem egyszerű feladat 7-800 éves szövegek szavairól eldönteni, hogy képzettek-e, vagy sem; annak ellenére, hogy rendelkezünk modern etimológiai szótárral (EWUng.). Az EWUng.-nak ugyanis nem az volt a feladata, hogy bizonyos szavakat adott képzők mögé soroljon. Minél távolabb haladunk az időben, értelemszerűen annál több a bizonytalan vagy ismeretlen eredetű szó. Kutatásom elején két csoportra szándékoztam bontani a potenciális derivátumokat: egy biztos etimológiájú és egy bizonytalanabb eredetű csoportra. Ez a kategorizáció azonban lehetetlennek bizonyult. Ezek a potenciális derivátumok ugyanis egy bizonyossági skálán helyezkednek el. Igen sok tényezőtől függ, hogy egy szó derivátumnak tekinthető-e, s minden egyes szó különböző számú feltételnek tesz eleget különböző mértékben. Így szinte minden szó egyedi – nem lehetett csoportokat létrehozni. Ezért a szövegek 528 szóelőfordulását – a vizsgálatom alapját képező korpuszban – vagy képzett szónak minősítettem (azaz olyanak, amiről valószínűbb, hogy származék-, mint tószó), vagy nem. Igyekeztem egységes kritériumrendszerrel tekinteni a potenciális derivátumokra. E célból újra és újra megvizsgáltam a lehetséges képzéseket, míg végül döntöttem arról, hogy – ezen vizsgálat erejéig – képzővel ellátottként kezelek-e egy lexémát, vagy sem. Egy szó képzett volta annál biztosabb lehet, minél több teljesül az alábbiakból: töve fennmaradt önálló lexémaként vagy más képzővel továbbképezve, azaz képzőszembenállást mutat. Nehezebb az etimologizálás, amennyiben a feltételezett derivátum elszigetelt az adott nyelv rendszerében. A képzőket tekintve pedig könnyebb az azonosításuk, amennyiben gyakoribb, produktívabb, testesebb, ma is jól azonosítható a valószínűsített képző – hangalakja és funkciója is. Ezeket kivül az esetlegesen képzett szavaknak meg kell felelniük az adott kor derivátumai által mutatott morfológiai struktúrának, valamint szemantikai kritériumoknak.

Újabb etimológiai eredmények, illetve más szempontok alapján lehetséges bővíteni – esetleg szűkíteni – az általam képzett szóként elfogadott szóhalmaz elemszámát. Éppen ezért a disszertációban minden olyan szót közlök etimológiájával együtt, mellyel kapcsolatban valaha felmerült esetleges képzett volta. Azt is tartalmazza a dolgozat, hogy egy adott szót miért fogadtam el, illetve miért nem fogadtam el képzettnek. Olyan szót, amelynek sem alapszava nem ismert, sem képzőszembenállást nem mutat, vagy legalább feltehető töve valamelyik alapnyelvre nem rekonstruálható, nem fogadtam el derivátumként. Ebből adódik, hogy sok olyan lexémát, amelyben az EWUng. képzőt valószínűsít, nem tekinthettem képzettnek. Hi-

szen valószínűsíthető lehet és kell egy etimológiai szótárban, az én célom azonban egy adott korpusz szavaiban található képzők összegyűjtése volt, így megalapozottabb igazolásra volt szükségem ahhoz, hogy egy magyar képzővel megegyező hangot képzőként tudjak elfogadni. XII–XIII. századi szövegekről lévén szó, elsősorban primer képzőkkel kell számolnunk – melyek általában egyetlen konzonánsból állnak, így sokkal nehezebb elkülöníteni egy tőszót egy képzettől, mint testesebb formánsokkal való képzés esetében. Hangsúlyozom, hogy természetesen nem csupán azok lehetnek képzett szavak, amelyeket elfogadtam derivátumként ebben a dolgozatban a szövegek lexémái közül, ugyanakkor az elfogadottakról lehetett viszonylag megnyugtatóan bizonyítani képzett voltukat.

A képzők vizsgálatának elméleti kérdései

A disszertáció tartalmazza az alábbi elméleti problémák szakirodalmi háttérének felvázolását a vizsgált korpusz tükrében:

- primer képző – szekunder képző;
- alapnyelvi képzés – magyar képzés;
- a primer képzők hangalakja;
- a primer képzők jelentése, funkciója (poliszémiájuk, szinonímiájuk, homonimitásuk, ál-homonimitásuk);
- a „nem valódi” képzések problematikája (az onomatopoeitikus szavak végződésai és a jövevénységük honosító képzői);
- produktívitas és gyakoriság;
- a primer képzők mint verbum-, illetve nomenképzők.

Alapnyelvi eredetű primer képzőink
(D. Bartha 1991; Szegfű 1991; Sipos 1991 és A. Jászó 1991 alapján)

	Igeképző**				Igenévk.		Nmk.	névszóképző	
	gy.	mz.	mv.	vh.	fmn.	bm.		deverb.	denom.
-p		×						× ~ b	× ~ b
-t		×	×			× ~ tt		×	×
-d	×	×							× ~ d'
-k		×						×	×
-g	×						×	×	×
-m		×						×	×
-n		×					×	× ~ n'	× ~ n'
-r	×							×	×
-β				×					
-β/γ					×		×		×
-z	×						×		
-sz	×							× ~ z	× ~ z
-s	×							×	×
-j								×	
-χ				×					
-l	×	× ~ ll	×					× ~ l'	× ~ l'
-a/e									×

** A primer igéképzők közül tulajdonképpen mindegyik járulhatott igei és névszói alapszóhoz is, kivéve a denominális -χ-t (D. Bartha 1991: 63, 78).

**Áttekintés alapnyelvi eredetű primer képzőinkről,
valamint a szövegekben található szekunder képzőkről**

Az értekezés egyik fejezetének célja, hogy összefoglalja a magyar primer képzőkről meglévő ismereteket. Az áttekintés az ősmagyar korszak elejére rekonstruált összes képzőt tartalmazza (azokat is, amelyeknek nincsenek derivátumai a korpuszban), a később kialakultak közül (szekunder képzők) pedig a négy nyelvelméletben előfordulókat. Ezáltal a szövegemlékek keletkezési idejének (XII–XIII. század) és az azt megelőző időszaknak a képzőállományát kapjuk meg (legalábbis a primer képzők esetében). Ez a képzőállomány azonban nemcsak a produktív képzőket tartalmazza, hiszen 2000–2200 évet ölel át e gyűjtemény. Az ősmagyar kor folyamán sok primer képző improduktív (illetve képzőbokrok részévé) vált, néhányuk már az akkori nyelvérzék számára is elhomályosulhatott. Ugyanakkor 2–3000 évvel ezelőttre nincs nyelvi kompetenciánk. Így gyakorlatilag lehetetlen megállapítani, hogy (az adott korszakon belül) egy képző mikor veszítette el produktivitását.

Célom a primer képzők teljes rendszerének áttekintése volt, de az eddigiektől eltérő szerke-

zetben: egyrészt nem a megszokott deverbális és denominális verbum-, illetőleg nomenképzés négyes osztályozásában, másrészt nem jelentésük, hanem hangalakjuk felől közelítve meg a formánsokat. Ebben a tárgyalási keretben jobban ábrázolhatók primer képzőink eredetbeli összefüggései, ami a rendszerbeli összefüggések fontos tényezője. Ez az osztályozás sem nélkülözi a szakirodalmi előzményt: Györke (1934) hasonlóan járt el. A primer képzők funkcióinak fokozatos elkülönülése – az ige- és névszóképzés, valamint a deverbális és a denominális képzés – más tárgyalási rendben nem követhető nyomon. Arról azonban soha nem szabad megfeledkeznünk, hogy a primer képzők kialakulásának és többségük produktivitásának korszakára nincs nyelvi kompetenciánk – sőt az utóbbi ezer évet leszámítva, nyelvi adataink sem. Ezekre az időkre vonatkozóan minden nyelvi jelenségről csak hipotetikusán beszélhetünk.

A képzőkről azokat az információkat gyűjtöttem össze (elsősorban az egyes képzők alformjait és különböző funkcióit), melyek segítségünkre lehetnek a szövegek képzőinek tárgyalásában, osztályozásában. Az ilyen szerkezetű képző-összeállítás – véleményem szerint – azért használható jól, mert a nyelvi jel jelölő oldala felől csoportosítja a képzőmorfémákat. Ezáltal könnyebben felismerhető, hogy az azonos hangalakú képzők homonimák-e vagy ál-homonimák, azaz azonos eredetűek. Az is világosabbá válik, hogy egy képző milyen mértékben poliszém. Mivel együtt tárgyalom egy képző különböző funkcióit, jobban követhető azok kialakulása, változása. Nem tartom indokoltnak egy képző deverbális és denominális képzéseinek szétválasztását (az adott korra), mivel igen sok alapszó szófajtsága ismeretlen, bizonytalan, valamint nem igazolható, hogy a primer képzők saját tulajdonsága lenne az alapszó szófajtsága. (Bővebben l. a dolgozatnak A primer képzők deverbális és a denominális jellege című fejezetében.)

(D. Bartha és Szegfű külön tárgyalja a névszóképzőknél a deverbális és a denominális képzést – de az ő összeállításai a négy szövegemlék keletkezését követő korszak[ok]ra is vonatkoznak, amikor már adekvát lehet az alapszó szófajtsága szerinti szétválasztás. D. Bartha a TNyt.-ben az ige-képzők tárgyalásánál elhagyja a bemeneti szófaj szerinti szétválasztást, de az azonos képzők különböző funkcióit ő is külön tárgyalja.)

A képzőgyűjtemény jól rávilágít az azonos hangalakú primer képzők azonos eredetére, valamint arra, hogy néhány kivételtől eltekintve verbum- és nomenképzőként, valamint deverbális és denominális használatban egyaránt funkcionáltak. Az összeállítás tartalmazza a négy nyelvemlék képzői elemzésének eredményét is.

A HB. és K., a KT., az ÓMS. és a GY. valószínűsíthető képzett szavai képzőnként

A szövegemlékek feltehető derivátumainak elemzése közben igazolódtott, hogy a kialakított keretek között könnyebb és átláthatóbb a derivátumok tárgyalása, mivel több képzésnél nem lehetett megállapítani a képző pontos jelentését (a többfunkciójú *-t*, *-d* és *-l* képzők esetében), csak magát a képzőt. A derivátumok alapszavának szófajtsága is komoly problémát okozott. Az ige-képzések harmadánál, a névszóképzések ötödénél nem lehetett egyértelműsíteni a bemeneti szófajt, ezért a négyes képzőfelosztás használata esetén a képzett szavak többsége schova sem lett volna besorolható.

A dolgozat ezen része az összes képzőnként valószínűsített lexémát tárgyalja minden előfordulásával a megfelelő képző alatt. Az egyes derivátumoknál megtalálhatók a képzők alak-

változatai, a képzők szóalakon belüli hasonulása, a képzők feltehető jelentései, valamint az alapszó szófaja.

A szövegekben valószínűsíthetően szereplő primer képzők

A táblázat minden szóalakot magában foglal, de a számadatok kizárólag a szótári szavakra vonatkoznak. Az alternánsok oszlopában az egyes képzőknek a négy nyelvemlékben található alakváltozatait tüntettem fel.

	Funkció	Altern.	Nyelvi adatok	db
-p	mozzanatos			∅
	nomenképző			∅
-t	mozzanatos		HB: <i>tilutoa, keaffatuc</i>	2
	műveltető	-t -at/-et	HB: <i>terumteve</i> (ige), <i>terumteve</i> (igenév), HBK.: <i>mente</i> ; HB: <i>iorgoffun, vezetse</i> , HBK.: <i>tumetivc</i> , K'T.: <i>ýmleti, illetbet</i> ; ÓMS.: <i>werethul, kynzathul, kynzajfal</i>	9
	igenévképző	-t -tt	HB: <i>tilwt, odut, choltat</i> , GyS.: <i>mundut</i> , HBK.: <i>unuttei</i> , K'T.: <i>sciluttet</i>	6
	nomenképző	-t -at/-et	HB: <i>intetvinec, ildetuitwl, kinzotriatwl</i> , KT.: <i>chudaltus</i> , GyS.: <i>Chudalatuf, K'T.: kezdetuitul</i> , ÓMS.: <i>hullothya, ololothya, fuba zatum</i> , GyS.: <i>ielenetüben, arulatia, Nemzetüi, vadulatia, fugadatia</i>	13
-d	gyakorító mozzanatos	-d -ad/-ed	HB: <i>munda, munda</i> , GyS.: <i>mundut</i> , HB: <i>feledere, Engede, Wimagguc, vimagguc, uimaggonoc, uimagguc, vimagguc</i> , HBK.: <i>uimaggomuc</i> , HB: <i>uimadlagucmia, kegingen</i> , ÓMS.: <i>Kegug getbuk</i> , HB: <i>ovdonia, ovgu, ildetuitwl</i> , K'T.: <i>kezdetuitul, maradhaffun</i> , ÓMS.: <i>maraggun, sepedyk, epedek, arad, farad</i> , GyS.: <i>fugadatia</i>	25
	nomenképző	-d	HB: <i>mend</i> (összesen 9-szer), HBK.: <i>mend, feged</i> , ÓMS.: <i>fjodumtul, fjodum, urodum, uro dum, egge dum</i>	16
-k	mozzanatos			∅
	nomenképző	-k	HB: <i>turchucut, lelic ert</i> , HBK.: <i>lilki ert</i>	3
-g	gyakorító	-g	HB: <i>iorgoffun</i>	1
	nomenképző	-g	HB: <i>vilagbele</i> , HBK.: <i>vilag</i> , KT.: <i>nylagnoc</i> , ÓMS.: <i>nylagum tul, Vylag, uila ga, nylag</i> , ÓMS.: <i>viragnac, uiraga</i> , HB: <i>Horogu vec, bordug</i> , GyS.: <i>bbodug</i> , ÓMS.: <i>yoqz</i>	13
	névmásképző	-g	ÓMS.: <i>engumet</i>	1
-m	mozzanatos			∅
	nomenképző	-m	ÓMS.: <i>urumentuul</i>	1
-n	mozzanatos			∅
	nomenképző	-n ~ -ny	HBK.: <i>scegin</i>	1
	névmásképző	-n	HB: <i>mend</i> (összesen 9-szer), HBK.: <i>mend</i> , GyS.: <i>vnun, Vnun</i>	12

-r	gyakorító	-r	HB.: <i>keferu</i> , ÓMS.: <i>keferu en, egyre</i> , KT.: <i>esmeriuc</i> , GyS.: <i>Habrořagben</i>	5
	nomenképző			∅
-β	visszaható	-β	HB.: <i>tilwt</i>	1
-β -γ	igenévképző	-β -ū ~ -ũ -á ~ -é -ű, -ó, -ó	HB.: <i>uolov</i> , GyS.: <i>walacnok, walaknok, walaknok</i> , HB.: <i>keferu</i> , ÓMS.: <i>keferu en</i> , HB.: <i>iarov</i> , ÓMS.: <i>fyrout</i> , GyS.: <i>Habrořagben, eleekenek, ebezeu, figeu</i>	8
	nomenképző	-β, -ũ	HB.: <i>chomun, eleve</i> , ÓMS.: <i>kunuel</i>	3
	névmásképző	-β, -ũ -ű, -ó	HB.: <i>mín, mín, wí</i> (összesen 4-szer), <i>w</i> (összesen 5-ször), <i>w neki, úv</i> , HBK.: <i>unt, u, wt</i> , KT.: <i>ent, evt, ev</i> , HB.: <i>tín</i> , HBK.: <i>tív</i> , GyS.: <i>vnun, Vnun</i>	4
-z	gyakorító	-z	HB.: <i>kínzotvratwl</i> , ÓMS.: <i>kynzathul, kynzafful</i> , HBK.: <i>helbezie</i> , ÓMS.: <i>erzem</i> , GyS.: <i>ebezeu, Nemzetui</i>	7
	névmásképző	-z	HB.: <i>oř</i> (összesen 4-szer), <i>eř</i> (összesen 3-szor), <i>ořiv, ořchuz</i> , HBK.: <i>eř</i> (összesen 4-szer), KT.: <i>eř, Eř, ořut, oř</i> , ÓMS.: <i>eř</i> , GyS.: <i>oř</i>	19
-sz	gyakorító	-sz	ÓMS.: <i>fuha řatum, theř</i>	2
	nomenképző	-z	ÓMS.: <i>řgoř</i>	1
-s	gyakorító			∅
	nomenképző	-s	HB.: <i>muncaf</i> , HBK.: <i>Scerelmef, homuf</i> , KT.: <i>chudaltus</i> , GyS.: <i>Chudalatuf</i> , ÓMS.: <i>ezes, efes, ezes, ezes</i> , GyS.: <i>kegnyffege, uarařanac, tijeř, řcidalmof</i>	13
-j	nomenképző			∅
-χ	visszaható	-χ	HBK.: <i>helbezie</i>	1
-l	gyakorító mozzanatos	-l	HB.: <i>tilutoa, tilwt</i> , Hadlana, KT.: <i>řolanoc, chudaltus</i> , GyS.: <i>Chudalatuf</i> , ÓMS.: <i>oleothya, hynul, bioll, wkelel ue</i> , GyS.: <i>arułatia, vadulatia</i>	12
	műveltető	-l	KT.: <i>řmleti</i>	1
	nomenképző	-l	HB.: <i>balalnac, balaláál, balalut, balalut, balalnac</i> , ÓMS.: <i>balal, balallal, balal</i> , GyS.: <i>balalanoch</i> , ÓMS.: <i>nalallal</i>	10
-a -e -i	nomenképző			∅

A szövegekben szereplő szekunder képzők

Minden szóalakot magában foglal a táblázat, de a számadatok kizárólag a szótári szavakra vonatkoznak. Az egyes képzőknek a négy nyelvemlékben található alakváltozatait tüntettem fel.

Alapnyelvi eredetű szekunder képzőkkel			
-<i>xt</i>	igeképző, kauzatív	HB.: <i>zoboducha</i> , ÓMS.: <i>kyniubhad</i> , GyS.: <i>tonobtuananac</i>	3
-<i>talán/-telen</i> > -<i>tlan/-tlen</i>	névszóképző, fosztóképző	ÓMS.: <i>thudothlon</i> , <i>turnentelen</i> , <i>byuntelen</i> , GyS.: <i>artotlonfaga</i>	4
-<i>ni</i>	főnéviigenév-képző	HB.: <i>elnie</i> , <i>ovdomia</i> , <i>ketnie</i> , HBK.: <i>iochtotnia</i>	4
-<i>βά/-βέ</i>	határozóigenév- képző	HB.: <i>terumteve</i> , HBK.: <i>intua</i> , KT.: <i>fugua</i> , ÓMS.: <i>fugwa</i> , <i>huztuzwa</i> , <i>wkkel ue</i> , <i>kethwe</i>	6
Az ősmagyar kor folyamán keletkezett szekunder képzőkkel			
Igeképzők			
-<i>χat/-χet</i> > -<i>hat/-het</i>		HB.: <i>mulchotia</i> , KT.: <i>sciulbessen</i> , <i>maradhaf- sun</i> , <i>leyessen</i> , <i>tudhot inc</i> , <i>illetbet</i> , <i>lelbetneyc</i>	7
-<i>ül/-ül</i>	reflexív	ÓMS.: <i>Scege nul</i>	1
-<i>nt</i>	mozzanatos	ÓMS.: <i>tbekunched</i>	1
-<i>szt</i> > -<i>aszt/-eszt</i>	kauzatív	HB.: <i>zocoztia</i> , HBK.: <i>ilezie</i> , KT.: <i>furifcte</i> , ÓMS.: <i>Walaftb</i>	4
-<i>tat/-tet</i>	kauzatív	HBK.: <i>iochtotnia</i> , KT.: <i>etety</i> , ÓMS.: <i>therthetyk</i>	3
-<i>toz</i>	gyakorító	ÓMS.: <i>huztuzwa</i>	1
Névszóképzők			
-<i>ság/-ség</i>		HB.: <i>uimadfagucmia</i> , <i>uruzagbele</i> , HBK.: <i>bir- fagnop</i> , KT.: <i>scuz segnac</i> , ÓMS.: <i>scepfegud</i> , GyS.: <i>Habrofagben</i> , <i>kegufsege</i> , <i>vruksege</i> , <i>Koor- fagbon</i> , <i>egeffege</i> , <i>Sciuksegeben</i> , <i>benfege</i> , <i>tonofaga- ban</i> , <i>artotlonfaga</i>	14
-<i>(s)lm/-<i>(ö)lm</i></i>		HB.: <i>kegilmel</i> , HBK.: <i>kegilmebel</i> , ÓMS.: <i>ke- gulm</i> , HB.: <i>botolm</i> , <i>nugulmabeli</i> , HBK.: <i>Sce- relmef</i> , ÓMS.: <i>fyrilm</i> , <i>fy rolmol</i> , <i>Syrolmom</i> , GyS.: <i>scidalmof</i>	6
-<i>ány/-ény</i>		ÓMS.: <i>turnentelen</i> , GyS.: <i>tonobtuananac</i>	2
-<i>i</i>	nomen possessi képző	HB.: <i>munhi</i>	1
-<i>nyi</i>	mértéknévképző	HB.: <i>Menyi</i>	1

Eredmények

A négy szövegművekben 528 szóelőfordulás található, melyből 225-öt képzettként valószínűsítettem. A 225 képzett szóalak 140 szótári szónak felel meg.

	Szóelőfordulás	Ebből képzett	%	Szótári szó	Ebből képzett	%
HB. és K.	276	110	40	132	62	47
KT.	71	24	34	53	20	40
ÓMS.	133	60	45	92	46	50
GyS.	48	31	65	45	28	64
Összesen	528	225	43	! 269	! 140	52

A HB. és K. 132 szótári szóból áll, a KT. 53-ból, az ÓMS. 92-ből, a GyS. pedig 45-ből. A négy nyelvemlékben összesen azonban csak 269 szótári szó fordul elő, mivel több lexéma többszörösen is szerepel. (Ezért szerepel a 269 előtt felkiáltójel.) A négy nyelvemlékben 140 képzett szótári szót valószínűsíthetünk. A HB. és K.-ben 62-t, a KT.-ben 20-at, az ÓMS.-ban 46-ot, a GyS.-ban 28-at, mely összesen 156-ot eredményezne, 8 lexéma azonban két nyelvemlékben is szerepel (a *keserű*, a *kegyelem* és a *kegyed* a HB. és K.-ben és az ÓMS.-ban, az *ő* a HB. és K.-ben és a KT.-ben, a *való* és a *boldog* a HB. és K.-ben és a GyS.-ban, a *fogya* szó a KT.-ben és az ÓMS.-ban, a *csudálatos* a KT.-ben és a GyS.-ban); 4 lexéma pedig három szövegben is megtalálható (a *világ* és az *ez* szavak a HB. és K.-ben, a KT.-ben és az ÓMS.-ban, az *až* a HB. és K.-ben, a KT.-ben és a GyS.-ban és a *halál* a HB. és K.-ben, az ÓMS.-ban és a GyS.-ban). Így a szövegek 156 szótári szava a négy nyelvemléket együttesen tekintve 140 különböző szótári szót eredményez.

Összességében szemlélve a négy nyelvemléket: a szótári szavaknak 52%-a képzett. A GyS. százalékosan több képzett szava inkább stílus különbségként értékelhető a főnevek felsorolásszerű halmozása miatt (a nyelvemlék 29 képzett szavából 9 *-ság/-ség* képzős főnév).

A négy szövegművek szótári szavait tekintve 116 primer képzős és 58 szekunder képzős képzést lehet elkülöníteni. Összesen tehát a korpusz feltehető képzett lexémáiban 174 képzés állapítható meg.

A korpusz szótári szavaiban 181 képzés található, ez azonban ténylegesen csak 174 képzést jelent, mivel hét szópárban azonos az alapszó, például a HB. *kínzotriatvl*, az ÓMS. *kynzathul* és *kynzaffal* adatai három különböző szóalakot eredményez, de egyetlen *-z* igeképzős képzésről van szó, mert a tő (*kínöz*) azonos. A másodlagos képzés az egyik esetben igét: *kínöz* + *-at(ik)*, a másikban főnevet (*kínöz* + *-at* > *kínzat*) hozott létre – így az azonos tőből két derivátum keletkezett. A HB. *terumteve* igealakjában és *terumteve* igenevében a *-t* képzős képzés azonos. A HB. *tilutoa* igealakjában és *tiluvt* igenevében az *-l* igeképzős képzés azonos. A HB. *munda*, *mundoa* igealakjaiban és a GyS. *mundut* igenevében; valamint a HB. *ondonia* igenevében és *onga* igealakjában a *-d* igeképzős képzések azonosak. A KT. *maradhaljyn* és az ÓMS. *maraggyn* igéiben, valamint a HB. és K. *βimád* (HB.: *Wimagguc*, *vimagguc*, *uimaggonoc*,

uimagguc, vimagguc, HBK.: *uimaggomu*) igéjében és a HB. *uimad[aguc]mia* főnévben szintén a *-d* képzővel képzett alapszó azonos.

A négy nyelvmélek 140 képzett szótári szava nem felel meg a 174 képzésnek, hisz a nyelvmélekben kétszeres és háromszoros képzések is jelentkeznek – s ez növeli a képzések számát.

Dolgozatomban egy mássalhangzósként kezelem a nyelvmélek primer képzőit, mivel a négy nyelvmélek derivátumainak elemzése által csak a műveltető *-at/-et* és a főnévképző *-at/-et* képzőket lehet megalapozottan VC-ként rögzült formánsként kezelni. A *-d* igeképző pedig (szintén alsó nyelvválású előhangzóval/megelőző tővégi vokállissal bővülve) *-ad/-ed* formájúvá szilárdulásának végső szakaszában lehetett a szövegek keletkezésének idejében.

A négy szövegmélek lexemáiban 70 igeképzős, 70 névszóképzős, 24 igenévképzős és 10 névmásképzős képzés található. Primer képzőkkel a szótári szavakat tekintve 50-szer találkozzunk igeképzőként, 42-szer névszóképzőként, 14-szer igenévképzőként és 10-szer névmásképzőként. A primer és a szekunder képzők nagyjából azonos arányban alkottak igéket és névszókát. A primer képzős képzések között 43% az igeképzés és 36% a névszóképzés, a szekunder képzős képzések között pedig 35% az igeképzés és 48% a névszóképzés aránya. Szekunder képzőkkel a szótári szavakat tekintve 20-szor találkozzunk igeképzőként, 28-szor névszóképzőként és 10-szer igenévképzőként.

Alapnyelvi eredetű primer képzők a HB. és K., a KT., az ÓMS. és a GyS. szövegében

Az ősmagyar korra rekonstruált primer képzők közül szinte mindegyik hozhatott létre igéket és névszókát is: a *-p*, *-t*, *-d*, *-k*, *-g*, *-m*, *-n*, *-r*, *-l*, *-s_z*, *-s* képzők verbum- és nomenképzőként is funkcionáltak A *-s_z*-t igeképzőként szokták kezelni, azonban névszókát is alkotott, az *-s_z* allomorfiaként. Ezen képzők esetében valószínűleg pontosabb volna primer képzős igeképzésről és primer képzős névszóképzésről beszélni.

Igeképzők

A négy szövegmélekben összesen 50 igeképzés található primer képzőkkel a szótári szavakat tekintve. Az igeképzők – a képzések száma szerinti csökkenő sorrendben:

<i>-d</i>	<i>-t</i>	<i>-l</i>	<i>-z</i>	<i>-r</i>	<i>-sz</i>	<i>-g</i>	<i>-β</i>	<i>-χ</i>	<i>-p</i>	<i>-k</i>	<i>-m</i>	<i>-n</i>	<i>-s</i>
14	11	11	5	4	2	1	1	1	∅	∅	∅	∅	∅

A korpusz lexemáiban a *-p*, a *-k*, az *-m*, az *-n* és az *-s* igeképzőként nem található meg. Leggyakrabban a *-d*, a *-t* és az *-l* képzők szerepelnek. Éppen ez a három igeképző valószínűsíthető többfunkciós. A *-d*-t gyakorító-kezdő jelentésűnek tartja a szakirodalom, azonban a derivátumok jelentését nehéz elkülöníteni. (L. a dolgozatban a *-d* képzős származékok tárgyalásánál.) A *-t* 11 képzéséből 7 a már *-at/-et* alakváltozattal állandósult műveltető funkcióval alakult, 2 *-t* hangalakkal, szintén műveltető funkcióval, egy *-t-s* mozzanatos jelentéssel, egy *-t* hangalakkal pedig onomatopoeitikus ige képzője. Az *-at/-et* hangalakúakat azért nem választottam el a *-t* képzőtől, mert az *-at/-et* pusztán alakváltozata a *-t*-nek, ugyanúgy primer képző.

Az *-l*-t gyakorító, mozzanatos és műveltető funkciókkal rekonstruálják. A szövegekben mindhárom funkcióval valószínűsíthető, sőt honosító képzőként is szerepel.

A *-β* és *a-χ* morfémákat visszaható igeképzőknek tekinti a szakirodalom, a *-z*, az *-r*, az *-sz* és a *-g* képzőket pedig gyakorító funkciójuknak.

Névszóképzők

A szövegelemlekben összesen 42 névszóképzés található primer képzőkkel, a szótári szakakat tekintve. A névszóképzők – a képzések száma szerinti csökkenő sorrendben:

<i>-t</i>	<i>-s</i>	<i>-d</i>	<i>-g</i>	<i>-β</i>	<i>-k</i>	<i>-l</i>	<i>-m</i>	<i>-n</i>	<i>-sz</i>	<i>-p</i>	<i>-r</i>	<i>-j</i>	<i>-a</i>
13	9	5	5	3	2	2	1	1	1	∅	∅	∅	∅

A korpusz lexémáiban a *-p*, az *-r*, a *-j*, és az *-a/-e/-i* névszóképzőként nem találhatók meg, ezáltal a *-p*, a *-j* és az *-a/-e/-i* egyetlen képzettként elfogadott szóban sem szerepel, mivel a *-p* a korpuszban, a *-j* és az *-a/-e/-i* pedig egyáltalán nem képzett igéket. Névszóképzőként leggyakrabban a *-t* és az *-s* szerepel. A *-t* névszóképzőként a nyelvmelékben már minden származékban a megelőző alsó nyelvállású tővégi vokállissal rögzült formában szerepel (a primer *-t* új alakváltozataként). A valamivel való ellátottságot kifejező *-s* és a kicsinyítő *-d* is igen gyakori a többi képzőhöz viszonyítva.

Igenévképzők

<i>-t</i>	<i>-β ~ -γ</i>
6	8

Névmásképzők

<i>-g</i>	<i>-n</i>	<i>-β ~ -γ</i>	<i>-z</i>
1	3	4	2

A *-t* igenévképző azonos a *-t* ige- és névszóképzővel, hosszú *-tt-s* alakváltozata is megtalálható a korpuszban. A *-β* igenévképző azonos a *-β* névszóképzővel.

A primer képzők korpuszon belüli megterheltségét nézve: a *-t* magasan kiugrik 30 képzésével, a *-t*-t követő legmegterheltebb formánsok az alábbiak: *-d* (19) > *-l* (13) > *-β* (11). Azonban a *-β* már főleg vokalizálódott hangalaki változataiban szerepel, így a *-β* nagy megterheltségéről ténylegesen nem beszélhetünk.

Megfigyelhető, hogy azok a képzők gyakoribbak a szövegekben, amelyek a nyelvtörténet során tovább maradtak produktívak, másrésztől viszont épp azokat lehet tovább produktívabbként rekonstruálni, amelyekre több nyelvi adat van. A tovább produktív képzőknek világosabb a jelentésük, így könnyebben felismerhetők a származékaik is, éppen ezért homályosabb funkciójú képzővel képzett esetleges derivátumok tőszavakként vagy képzettként való elemzésére gyakran nincs elég bizonyíték.

A *-p*, *-l*, *-d*, *-k*, *-g*, *-m*, *-n*, *-r*, *-l*, *-sz* ~ *-z*, *-s* primer képzők igéket és névszókat is képeztek (a *-t* ige-nevet is). Ezek a képzők valószínűsíthetően azonos eredetűek, azaz diakrón szempontból poliszémek (tehát állhomonimák), azon kor szinkroniája szempontjából homonimák először, amelyben a nyelvi tudat már nem érezte egy formánsnak őket, ennek idejét azonban nem tudhatjuk.

A *-d*, a *-t* és az *-l* képzők az igeképzés funkcióján belül is többjelentésűek. A többi igekép-

zõ sem homogén jelentésű ige csoportot hoz létre, talán csak nehezebben ragadhatók meg a funkcionális különbségek, illetve az irradiáció hatása, mint az említett három képzőnél. A névszóképzésben részt vevő primer képzők is számos különböző jelentésű derivátumcsoportot hoznak létre. A primer képzőkről elmondható tehát, hogy poliszémek.

Kontextustól elvonatkoztatva sok azonos, illetve hasonló, a primer képzőknek tulajdonított funkcióról mondható el, hogy szinonimák. Ellenben nem a szinonimitás eredeti értelmében, ezek a képzők ugyanis többnyire nem szerepelhetnek ugyanazokon a töveken, hogy így alkossanak szinonim származékokat.

A *-g*, a *-z* és az *-n* névmásképzőkről valószínűsíthető, hogy az azonos hangalakú primer képzőktől eltérő az eredetük, vagyis valódi homonimák. A visszaható *-β*, a névmásképző *-β* ~ *-γ*, valamint az igenévképző és denominális nomenképző *-β* ~ *-γ* valószínűsíthetően eredetben is három különböző képző, tehát homonim formánsok. Az igenévképző és a nomenképző *-β* ~ *-γ* azonban bizonyára álhomonimák.

Esetlegesen valódi homonima lehet a **-γ* > *-g* igenévképző és a *-g* névszóképző, valamint az **-m* igenévképző és az *-m* névszóképző. (L. bővebben a dolgozatban a képzők etimológiájánál.)

Deverbális és denominális képzések

A szakirodalomban hagyományosan a képzők elsődleges osztályozási alapja a szófaji jelleg – már Budenz 1884-es *Az ugor nyelvek összehasonlító alaktana* óta. D. Bartha azonban határozottan rávilágít arra, hogy „alig van olyan képzőnk, mely ne szerepelhetne mind a két szófaji kategóriához tartozó alapszóhoz csatolva” (Szóképz. 18). Az, hogy a rendszerezésben külön csoportba soroljuk a deverbális és a denominális képzőket – pusztán gyakorlati céllal történik, fogalmazza meg D. Bartha, az áttekinthetőség kedvéért, anélkül természetesen, hogy „egy pillanatra is megfeledeznénk legtöbb deverbális és denominális képzőnk eredeti azonosságáról, vagy arról a tényről, hogy újabb képzőink használatában is bekövetkezhet analógiás fejlődés útján a kettős kategóriában működés” (Szóképz. 19).

A primer képzőket valószínűleg nem az jellemzi, hogy igei vagy névszói tőhöz járultak, hanem funkciójuk a tő jelentésétől függ (a tő jelentésében pedig szerepe van szófajiságának), ezért csak közvetve lényeges a tő szófajisága. (Ugyanez már nem mondható el a derivátum szófajáról.) Éppen ezért, úgy tűnik, nem indokolt, és nem is célszerű az alapnyelvi eredetű képzőket deverbális és denominális képzésmódú kategóriákba sorolni. Egyrésztől azért nem, mivel így egy képzőt két helyen tárgyalnánk, másrésztől azért nem, mert primer képzős származékszavaink jelentős részénél nem is tudjuk egyértelműsíteni az alapszó szófaját: tövük önálló lexemaként gyakran nem mutatható ki (fiktív tő), esetleg igenévszói (avagy ambivalens) tőről van szó. Jelen dolgozatban vizsgált származékszavak esetében is az ige képzések harmadánál, a névszóképzések ötödénél nem lehetett egyértelműsíteni a bemeneti szófajt.

A deverbális és a denominális „képzőfunkció” nagy valószínűség szerint csak etimológiai (a derivátum szempontjából), és nem funkcionális kategória. Amennyiben minden primer képző ténylegesen képezhetett igei és névszói alapszóból is, akkor ez egyszerűen nem volt osztályozó, nem volt lényegi tulajdonsága egy képzőnek.

Igéképzések

	Deverbális	Denominális	Bizonytalan/ismeretlen tő
-t	10	–	1
-d	5	1	8
-g	1	–	–
-r	–	1	3
-β	1	–	–
-z	2	3	–
-sz	1	–	1
-χ	–	1	–
-l	3	5	3

A korpusz képzett szavainak csoportosításánál jeleztem, hogy mely képzéseket számítottam deverbálisnak, melyeket denominálisnak. A harmadik kategóriába soroltam a bizonytalan és az ismeretlen tövek mellett A „nem valódi” képzések problematikája részben tárgyalt két jövevény- (*enged, nádol*) és két onomatopoeitikus igét (*kiáll, sēped*) is.

Az 50 primer képzős igéképzés közül 23 deverbálisaként, 11 denominálisaként valószínűsíthető, 16 (azaz 32%) alapszavának szófaja pedig teljes bizonyossággal nem állapítható meg.

D. Bartha (1991: 79) szerint az ősmagyar és a korai ómagyar korban lényegesen nagyobb – legalább kétszer – a deverbálisnak, mint a denominálisnak képzett igék száma. A korpuszbeli derivátumok alapján ez alátámasztható, azonban figyelembe kell venni, hogy a bemeneti szófaj szerint nem meghatározható igéképzés száma is majdnem akkora, mint a deverbális képzésé.

Névszóképzések

	Deverbális	Denominális	Bizonytalan/ismeretlen tő
-t	13	–	–
-d	1	3	–
-k	–	2	–
-g	–	1	4
-m	–	–	1
-n	–	–	1
-β	–	3	–
-sz	–	1	–
-s	–	7	2
-l	2	–	–

A 42 primer képzős névszóképzés közül 16 deverbálisaként, 17 denominálisaként valószínűsíthető, 1 alapszava névmási, 8 (azaz 19%) alapszavának szófaja pedig teljes bizonyossággal nem megállapítható.

Az igenevek természetesen igei alapszavúak, a névmásképzőkkel képzett névmások alapszava névmási.

Olyan kicsi a korpusz, hogy az egyes képzők deverbális vagy denominális használatára általánosítások nem tehetők. Az azonban mindenképpen megjegyzendő, hogy milyen nagy százalékban nem lehetett megállapítani az alapszó szófaját.

További kutatási célok

- A primer képzők produktivitásának esetleges összefüggése a jelekkel és a ragokkal.
- Árpád-kori szövegemlékeink képzőállományának összevetése későbbi kor(ok) nyelvi emlékeinek képzőállományával.
- Fontosnak tartanám egy olyan vizsgálat elvégzését, amely a primer képzők nyomait, megőrződését kutatná a mai nyelvben. Véleményem szerint ugyanis az elemi képzőkről nemcsak legrégebbi, ránk maradt emlékeink tanulmányozásával szerezhető érdemi információ, hanem a mai lexika tanulmányozásával, belső rekonstrukcióval is. Tulajdonképpen szakdolgozatommal ezen az úton próbáltam meg elindulni az *-r* képzővel kapcsolatban. A VégSz. segítségével primer képzőink feltehető derivátumai felsorakoztathatók lennének, s a derivátumok mai száma alapján közelítő következtetéseket lehetne levonni az adott képző egykori gyakoriságára, produktivitásának idejére (a szótó etimológiáját is nézve) és mértékére. Ezekon túl arról is válasz várható, hogy egy bizonyos képző a deverbális-denominális *verbum-*, illetve *nomenképző* szerepek közül melyeket töltötte (tölti) be. A gyűjtés igei részét már elvégeztem, csupán a feldolgozás van hátra. A gyűjtést nehezítette, hogy primer képzőink az esetek legalább 80%-ában nem szóvégen maradtak fenn, hanem más képzővel/képzőkkel továbbképzett lexémákban. A szóalakzáró helyzetben megmaradt primer képzők egy része pedig már elhomályosult, gyakorlatilag a tő részévé vált. Az igei gyűjtés jelenlegi eredményei szerint leggyakoribb primer igeképzőink a mai magyar köznyelvi lexikon igéiben az alábbi növekvő gyakorisági sor szerint léteznek: $-s < -r < -d < -n < -g < -l < -\ddot{x} < -t$.

Hivatkozások

- ÁrpSzöv. = Benkő Loránd 1980. *Az Árpád-kor magyar nyelvű szövegemlékei*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Bárcki Géza 1982. *A Halotti beszéd nyelvtörténeti elemzése*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- D. Bartha Katalin 1991. Az igeképzés. In Benkő Loránd (szerk.): *A magyar nyelv történeti nyelvtana I*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 60–103.
- Benkő Loránd 1967. Nyelvtörténet és mai nyelv. *ÁNYT*. 5: 41–67.
- Budenz József 1884. *Az ugor nyelvek összehasonlító alaktana*. Budapest, MTA.
- EWUng. = Benkő Loránd (Hrsg.) 1992–97. *Etymologisches Wörterbuch des Ungarischen I–III*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Forgács Tamás 1994. Zárt korpuszok és pótkompetencia. *Néprajz és Nyelvtudomány* 34: 17–22.
- Gl. = Berrár Jolán–Károly Sándor 1984. *Régi magyar glosszárium*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Györke József 1934. *Die Wortbildungslehre des Uralischen. Primäre Bildungssuffixe*. Bibliotheca Hungarico-Estica 15. Tartu.

- A. Jászó Anna 1991. Az igenevek. In Benkő Loránd (szerk.) *A magyar nyelv történeti nyelvtana I.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 319–51.
- Kiss Jenő 1970. A nyelvtörténet leíró szempontú képzővizsgálatáról. *MNy.* 66: 210–3.
- Kniezsa István 1952. *Helysesírásunk története a könyvnyomtatás koráig.* Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Laziczius Gyula 1942. *Általános nyelvészet. Alapelvek és módszertani kérdések.* MTA, Budapest.
- B. Lőrinczy Éva 1953. *A Königsbergi töredék és szalagjai mint nyelvi emlék.* Akadémiai Kiadó, Budapest.
- ÓmSzöv. = Mészöly Gedeon 1956. *Ómagyar szövegek nyelvtörténeti magyarázatokkal.* Tankönyvkiadó, Budapest.
- Sipos Pál 1991. A névmások. In Benkő Loránd (szerk.): *A magyar nyelv történeti nyelvtana I.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 353–75.
- Szegfű Mária 1991. A névszóképzés. In Benkő Loránd (szerk.): *A magyar nyelv történeti nyelvtana I.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 188–255.
- Szóképz. = D. Bartha Katalin 1958. *A magyar szóképzés története.* Tankönyvkiadó, Budapest.
- TihAl. = Bárczi Géza 1951. *A Tihanyi apátság alapítólevele mint nyelvi emlék.* Akadémiai Kiadó, Budapest.
- TNyt. I. = Benkő Loránd (szerk.) 1991. *A magyar nyelv történeti nyelvtana I.* Akadémiai Kiadó, Budapest.
- TNyt. II/1. = Benkő Loránd (szerk.) 1992. *A magyar nyelv történeti nyelvtana II/1.* Akadémiai Kiadó, Budapest.
- VégSz. = Papp Ferenc (szerk.) 1969. *A magyar nyelv szónévmutató szótára.* Akadémiai Kiadó, Budapest.